

УДК 338.432

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/159-15>**Коробка С. В.**

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7521-6306>

Korobka Svitlana

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology
named after S.Z. Gzhytsky

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

У статті узагальнено особливості формування та розвитку кластерних структур на сільських територіях. Відзначено, що сучасна система організації виробництва на сільських територіях вимагає формування нових видів відносин. Центральну роль в цьому процесі може відіграти розвиток кластерів на сільських територіях, створення яких сприяє формуванню високотехнологічних і наукоємних об'єднань із замкненим циклом виробництва, з високим рівнем доданої вартості у кінцевому продукті, сприяє створенню нових робочих місць різної кваліфікації, розвитку соціальної та виробничої інфраструктури на сільських територіях. Отже, нині для сільських територій кластери – це найбільш ефективна форма організації та управління виробництвом, оскільки на ринку конкуруватимуть вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, що сприятиме підвищенню їхньої конкурентоспроможності. Тому доцільно поглибити теоретичні та прикладні дослідження з проблем агропромислової кластеризації.

Ключові слова: сільські території, кластери, кластеризація, організація розвитку, ринкова самоорганізація, конкурентоспроможність.

FEATURES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CLUSTER STRUCTURES IN RURAL AREAS

The article summarizes the features of the formation and development of cluster structures in rural areas. It is noted that the modern system of organization of production in rural areas requires the formation of new types of relationships. Central to this process may be the development of clusters in rural areas, the creation of which promotes the formation of high-tech and science-intensive associations with a closed production cycle with a high level of added value in the final product, creates new jobs, development of social and industrial infrastructure. rural areas. The cluster is a system that operates on the basis of cooperation of a group of neighboring territorial producers, and combines different forms of management, producers of means of production, processing plants that operate on the basis of competition and cooperation and support innovative development through joint efforts. Such a system is aimed at creating competitive products. The laws and principles of organization of clusters in rural areas are determined. Clusters in rural areas can be formed through market self-organization, which occurs mostly at the initiative of the leading enterprise in a particular industry. It does not hurt to note that potential members of the cluster, as a rule, produce similar products, and therefore are actually competitors in commodity markets. It is noted that the state policy to support the development of clusters in rural areas should promote the modernization of infrastructure, increase the efficiency of business and social development of rural areas, highlighted the main elements of clustering policy in rural areas. Thus, today for rural areas clusters are the most effective form of organization and management of production, as the market will no longer compete with individual enterprises, but whole complexes, which will increase their competitiveness. Thus, clusters in a single rural area will contribute to the sus-tainable development of this area on the basis of initiative, awareness, integration, interest, which, in the future, contribute to improving the level and quality of life of the rural population; creating appropriate conditions for attracting investments and implementing new investment projects; development of new business services on the basis of cooperation of various research institutions; introduction and use of innovative technologies in the framework of cooperation of cluster entities; solving most socio-economic and environmental issues and problems. Therefore, it is advisable to deepen theoretical and applied research on the problems of agro-industrial clustering.

Keywords: rural areas, clusters, clustering, organization of development, market self-organization, competitiveness.

JEL classification: C12, C14, L23, M13, O13

Постановка проблеми. Сучасна система організації виробництва вимагає реформування нових видів відносин на сільських територіях. Важливу роль у цьому процесі відіграє розвиток кластерів на сільських територіях, створення яких сприяє формуванню високотехнологічних і наукоємних об'єднань із замкненим циклом виробництва з високим рівнем доданої вартості у кінцевому продукті, сприяє створенню нових робочих місць різної кваліфікації, розвитку соціальної та виробничої інфраструктури на сільських територіях.

Новітнім типом просторової регіональної організації виробництва та функціональними ланцюгами створення доданої вартості є кластери. Вони здатні забезпечити одночасну горизонтальну конкуренцію і вертикальну кооперацію. Кластери – не нове явище у світі та Україні, однак саме вони, як свідчить практика, стали в багатьох країнах одним із найпоширеніших інструментів подолання перешкод на шляху істотного розвитку підприємства та забезпечення їм в економіці гідного місця. При цьому транснаціональні компанії також не залиша-

ються остеронь від цієї форми організації виробництва і шукають у співпраці з фірмами кластеру нові конкурентні переваги місцевого характеру.

Актуальність виділеної проблематики зумовлена необхідністю підвищення конкурентоспроможності, удосконалення організаційно-управлінських структур забезпечення розвитку ринкових організаційно-правових форм господарювання на селі, соціальної та інноваційної спрямованості сільських територій, розвитку науково-інноваційної діяльності на сільських територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та розвитку кластерних структур в економіці України приділяється велика увага у вітчизняній економічній літературі. Проблемам розвитку кластерів на сільських територіях присвячені праці М. Маліка, М. Хвесика, М. Кропивка, В. Ткаченко, В. Оскольського, Н. Цимбалісти, О. Олійник, І. Сідельнікова та інших. Проте недостатньо висвітлено питання теоретичних та практичних аспектів формування й розвитку кластерів структур на сільських територіях.

Мета статті – обґрунтувати необхідність формування кластерів та дослідити особливості процесу їхнього розвитку на сільських територіях.

Виклад основного матеріалу. Термін «кластер» (від англ. cluster – кущ, група, концентрація тощо) вживають в економіці, фізиці, інформатиці, біології, математиці. В економічній літературі він найчастіше трапляється в таких словосполученнях, як «економічний кластер», «діловий кластер», «промисловий кластер», «конкурентний кластер» тощо.

Класичним вважається визначення кластера, наведене М. Портером, який під поняттям «кластери» розуміє сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних із їхньою діяльністю організацій у певних галузях, що конкурують, але при цьому ведуть спільну роботу [14].

Кластер – це міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнювальних підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг) за збереження юридичної самостійності його учасників, а й інфраструктурних складників, у числі яких – органи державного управління та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на продуктовому ринку [1].

Процес побудови нової економіки знань, формування інноваційної системи держави, для якої властиві не лише належним чином урегульовані та прогнозовані ринкові відносини, а й переплетіння ринку, державне регулювання та соціальна стабільність, називають кластеризацією [4].

Забезпеченість матеріально-технічними і фінансовими ресурсами сприятиме пріоритетному розвитку сільських територій. Вирішення цієї проблеми можливе через створення та діяльність кластерів, оскільки вони сприяють активізації механізму повноцінного інвестування за рахунок власних ресурсів та створюють умови для надходження зовнішніх інвестиційних ресурсів.

Система, що функціонує на основі співпраці групи сусідніх територіальних товаровиробників та поєднує між собою різні форми господарювання, виробників засобів виробництва, переробних підприємств, які діють на основі конкуренції і кооперації між собою та підтримують інноваційний розвиток шляхом об'єднаних зусиль організації, є кластерною. Така система спрямована на створення конкурентоспроможної продукції.

Кластерна організація розвитку сільських територій передбачає формуванням замкнутих циклів «виробництво, зберігання, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції та підвищення прибутковості [7].

У сучасній світовій економіці кластеризація є загальноновизнаним феноменом. Організація промислового розвитку ООН (ЮНІДО) під поняттям «кластер» розуміє локальну агломерацію підприємств, що виробляють і реалізують певний асортимент пов'язаної або взаємодоповнюючої продукції у межах окремого сектору або субсекторау. У західній економічній літературі виділяють чотири моделі кластерів, такі як [15]: європейська модель (сконцентровані на обмеженій території конкуруючі компанії, що випускають диференційований продукт і мають особливу маркетингову стратегію за її межами); північноамериканська модель (сукупність територіально сконцентрованих компаній, пов'язаних між собою економічними відносинами за принципом територіальної спеціалізації); азійська модель (вертикально інтегрована спеціалізована територія, створена в межах державної економічної політики); японська модель (сукупність малих організацій і фірм, сконцентрованих навколо організації-монополіста, що спеціалізуються на випуску товарів-напівфабрикатів на замовлення головної організації і конкуруючих між собою за ціною і якістю за право поставки).

Лідерами у сфері кластеризації національної економіки є північно-європейські та скандинавські країни, Великобританія, Австрія, Німеччина, Іспанія, Португалія, а в останні роки – Словенія й Угорщина.

Підвищення національної конкурентоспроможності в більшості країн ЄС пов'язується з розробленням кластерних стратегій на регіональному та національному рівнях. Кластерні ініціативи розроблені у Північній Америці (на рівні штатів і провінцій у США і Канаді), країнах Європейського Союзу (Бельгії, Данії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Греції, Ірландії, Італії, Нідерландах, Іспанії та Сполученому Королівстві). Підтримка наявних кластерів і створення нових кооперативних мереж підприємств стали центральною ланкою державних програм, тобто держава виступає координатором і одночасно учасником формування нових кластерів.

Повністю кластеризованою є економіка Фінляндії (виділено 9 кластерів), Нідерландів (20 «мегакластерів»), Данії (29 кластерів). В Австрії діють трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізуються зв'язки із Францією і Великобританією. У Німеччині створено промислові кластери, у Словенії прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості, розроблено програму національного розвитку кластерів [12].

Близько 60 міждержавних, регіональних, національних, громадських організацій об'єднані в Європейський кластерний альянс, який функціонує на основі Європейського кластерного меморандуму [15].

Варто відзначити, що цей вид діяльності для української економіки не є новим. Перші шість кластерів в Україні було ідентифіковано й сформовано в 1998–2000 рр. за сприяння Асоціації «Поділля Перший» у межах міжнародної програми економічного відродження Подільського регіону з відповідною фінансовою підтримкою Агентства міжнародного розвитку США. У цей період у регіоні було створено швейний, будівельний, харчовий, туристичний, продовольчий кластери і кластер сільського туризму [3].

На початку XXI сторіччя кластери почали з'являтися у Південному регіоні (Одеській, Херсонській області), а також Карпатському регіоні (Івано-Франківській, Закарпатській та Львівській областях). Перший етап кластеризації регіональної економіки відбувся в галузі туризму, будівництва, а також АПК і легкій промисловості, тобто об'єднання (бізнесу, науки й влади) здійснювалося у сферах максимально швидкого повернення вкладеного капіталу й отримання прибутків.

Україна суттєво відстає у темпах і масштабах кластеризації господарського виробництва, що унеможливає використання додаткових ресурсів розвитку підприємництва, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності регіональних господарських комплексів.

Одним із пріоритетів регіональної економічної політики є підтримка розвитку кластерів, у т.ч. на сільських територіях. Розвиток кластерів на сільських територіях є одним із важливих напрямів регіональних стратегій, про що відзначено у Державній політиці підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні [12]. Варто виділити три принципи організації кластерів на сільських територіях (рис. 1).

При цьому підприємства, створені на сільських територіях, одержують можливість: використовувати нові технології, енергетичні засоби, інженерні споруди; долати тимчасовий розрив у фінансуванні витрат між збиранням урожаю і початком періоду його переробки; сприяти поліпшенню якості продукції, яка без додаткових заходів могла би швидко зіпсуватися; обробляти продукцію для закладання на збереження, організувати більш повне завантаження робочої сили в період міжсезонних робіт [3].

Кластери малого підприємництва на сільських територіях можуть утворюватися шляхом ринкової

самоорганізації, що відбувається здебільшого за ініціативи підприємства-лідера у тій чи іншій галузі. При цьому не завадить відзначити, що потенційні учасники кластера, як правило, виробляють подібну продукцію, а тому фактично є конкурентами на товарних ринках. Через це у підприємців можуть виникати застереження щодо входження до кластера, пов'язані з ризиками втрати власного бізнесу у зв'язку з потенційною можливістю поглинання підприємством-лідером.

Водночас є низка факторів, що об'єднує економічні інтереси виробників і стимулює кластерну інтеграцію, зокрема: формування єдиної цінової політики на товарному ринку, здійснення спільної маркетингової політики, нарощування обсягів виробництва продукції учасниками кластера, впровадження інноваційних технологій.

Отже, виробничо-господарські структури, в межах яких відбувається складний синтез конкуренції та міжгосподарської кооперації називають кластерними об'єднаннями. Важливу роль у створенні та розвитку кластерів на сільських територіях мають відігравати регіональні органи державної влади та місцевого самоврядування, головним завданням яких має бути не стільки підтримка окремих підприємств, скільки сприяння налагодженню контактів між виробниками та становленню партнерських відносин між учасниками кластера, участь у розробленні перспективної моделі кластеризації сільського господарства регіону з позитивної ефективності спеціалізації та концентрації виробничих для цієї території галузей агропромислового виробництва [13].

Основні завдання створення кластерних об'єднань на сільських територіях наведені на рис. 2.

До негативних тенденцій, що ускладнюють створення кластерів на сільських територіях в Україні, слід віднести такі чинники, як:

- відсутність підтримки кластерних ініціатив підприємств із боку держави, а також недосконалість законодавчої бази щодо функціонування кластерів;
- небажання бізнесу розкривати та ділитися внутрішньою інформацією щодо діяльності кластерів через можливість зловживань та виникнення залежності від потужніших партнерів;
- низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку, відсутність «агресивних» постачальників та вимогливих споживачів, що призводить до слабкості діючих кластерів загалом на сільських територіях;
- низька можливість одержання аграрним підприємством пільг та дотацій під час входження до кластеру);

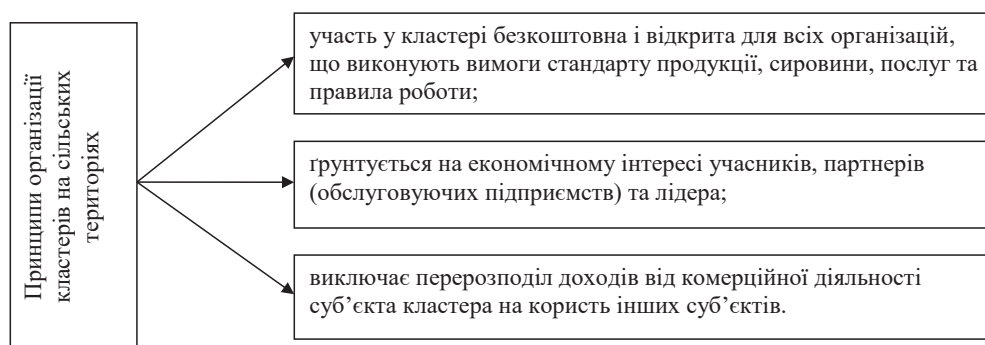

Рис. 1. Основні принципи організації кластерів на сільських територіях

Рис. 2. Основні завдання кластерних об'єднань на сільських територіях

– низькі взаємозв'язки науково-дослідних установ і виробників (підприємства часто не є замовниками і споживачами інноваційно-наукового продукту);

– нестача венчурного капіталу та іноземного інвестування як важливого джерела кластеризації економіки;

– відсутність інформаційної бази про процес кластеризації, що має негативний вплив на розуміння переваг кластерних об'єднань, а також особливостей їхнього функціонування та результатів діяльності в Україні.

Важко переоцінити можливості кластерного розвитку сільських територій у нинішніх умовах обезлюднення сільських населених пунктів в Україні (сотні сіл і селищ узагалі зникли з карти нашої країни) та недостатніх фінансових можливостей [4]. Саме кластерна організація виробництва забезпечує формування соціально орієнтованої економіки, вирівнювання пропозицій економічного, соціального та екологічно безпечного розвитку сільських територій, зосередженого на інтересах громади села з метою створення в сільських поселеннях належних умов праці та проживання.

Державна політика підтримки розвитку кластерів на сільських територіях має сприяти модернізації інфраструктури, підвищенню ефективності підприємницької діяльності та соціального розвитку сільських територій. Основними елементами політики кластеризації на сільських територіях повинні бути: створення і вдосконалення нор-

мативно-правового поля кластерного розвитку сільських територій, що передбачає: виведення поняття «кластер» у правове поле, а також закріплення на рівні господарського законодавства режиму функціонування кластерів в Україні; підвищення ефективності співпраці в системі «регіон – наука – виробництво»; забезпечення підтримки розвитку аграрних кластерів на регіональному рівні.

Висновки та подальші перспективи. Отже, нині для сільських територій кластери – це найбільш ефективна форма організації та управління виробництвом, оскільки на ринку конкуруватимуть вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, що сприятиме підвищенню їхньої конкурентоспроможності. Так, кластери на окремо взятій сільській території сприятимуть сталому розвитку цієї території на засадах ініціативності, інформованості, інтегрованості, інтересу, що в майбутньому сприятиме підвищенню рівня та якості життя сільського населення; створенню належних умов для залучення інвестицій та впровадження нових інвестиційних проектів; розвитку нових бізнес-послуг на основі співпраці різних науково-дослідних установ; впровадженню і використанню інноваційних технологій у межах співпраці суб'єктів кластеру; вирішенню більшості соціально-економічних та екологічних питань та проблем. Тому доцільно поглибити теоретичні та прикладні дослідження з проблем агропромислової кластеризації.

Список використаних джерел:

1. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 3–13.
2. Мазур А.Г., Гуменюк Ю.В. Кластерний підхід в реалізації розвитку АПК. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 4. С. 256–259. DOI: 10.31891/2307-5740-2018-260-4-256-259
3. Олійник О.В., Сидельнікова І.В. Особливості формування і розвитку кластерних структур в аграрному секторі національної економіки *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка»*. 2016. Вип. 16. С. 54–56.
4. Оскольський В.В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України *«Економіка України»*. 2014. № 11(636). С. 34–40.
5. Погрішук Б., Погрішук Г. Кластеризація в системі розвитку аграрного сектора економіки. *Вісник ТНАУ*. № 5. 2013. С. 391–324. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/11425/1/Погрішук.pdf>
6. Проблеми та перспективи інтеграції України до Європейської кластерної мережі. DOI: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2019.208-221>

7. Портер М. Конкуренция. М. Портер ; пер. з англ. Москва, 2005. 608 с.
8. Прямухіна Н.В., Костюченко Д.Л. Кластеризація як шлях виходу з кризи підприємств сільського господарства. *Кластерна політика інноваційного розвитку національної економіки : інтеграційний та інфраструктурний аспекти : монографія / За загальною редакцією д.е.н., проф. С.В. Смерічевської. Познань : Wydawnictwo naukowe WSPiA, 2020. 382 с.*
9. Ткаченко В.Г., Богачёв В.И. Кластеры в системе аграрного производства: сущность и значение в реализации инновационной политики государства. *Вісник економічної науки України*. 2011. № 2. С. 183–184.
10. Українські кластери. Становлення українських кластерів. URL: <https://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/> (дата звернення: 01.10.2020).
11. Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні. URL: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga012109.html (дата звернення: 01.10.2020).
12. Щодо державної політики підтримки розвитку аграрних кластерів в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-derzhavnoi-politiki-pidtrimki-rozvitku-agrarnikh-klasteriv-v-ukraini>
13. Цимбаліста Н.А. Потенціал кластеризації сільського господарства Львівської області. *ВІСНИК ЖДТУ*. 2015. № 1(71). С. 151–157.
14. European Cluster Observatory 2016, Cluster programmes in Europe. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/12925> (дата звернення: 01.10.2020).
15. European Commission, EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels : EEA/ 2010, p. 28–31.

References:

1. Кropyvko M.F. (2010) Kontseptualnyi pidkhd do klasternoi orhanizatsii ta upravlinnia rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva [Conceptual approach to cluster organization and management of agro-industrial production development]. *Ekonomika APK*, no. 11, s. 3–13.
2. Mazur A.H., Humeniuk Yu.V. (2018) Klasternyi pidkhd v realizatsii rozvytku FGR [Cluster approach in the implementation of FGR development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 4, s. 256–259. DOI: 10.31891/2307-5740-2018-260-4-256-259
3. Oliinyk O.V., Sidelnikova I.V. (2016) Osoblyvosti formuvannia i rozvytku klasternykh struktur v ahromomu sektori natsionalnoi ekonomiky [Features of formation and development of cluster structures in the agricultural sector of the national economy]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody «Ekonomika»*, vyp. 16, s. 54–56.
4. Oskolskyi V.V. (2014) Klasteryzatsiia – vahomyi faktor pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy [Clustering is an important factor in increasing the competitiveness of Ukraine's economy]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 11(636), s. 34–40.
5. Pohrishchuk B., Pohrishchuk H. (2013) Klasteryzatsiia v systemi rozvytku ahromoho sektora ekonomiky [Clustering in the system of development of the agricultural sector of the economy]. *Visnyk TNAU*, no. 5, s. 391–324 URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/11425/1/Pohrishchuk.pdf>
6. Problemy ta perspektyvy intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoi klasternoi merezhi [Problems and prospects of Ukraine's integration into the European cluster network]. DOI: <https://doi.org/10.37405/2221-1187.2019.208-221>
7. Porter M. (2005) Konkurentsia. M. Porter ; per. z anhl. Moskva, 608 s.
8. Priamukhina N.V., Kostiuhenko D.L. (2020) Klasteryzatsiia yak shliakh vykhodu z kryzy pidpriemstv silskoho hospodarstva [Clustering as a way out of the crisis of agricultural enterprises]. *Klasterna polityka innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky: intehratsiinyi ta infrastrukturnyi aspekty: monohrafiia / Za zahalnoiu redaktsiieiu d.e.n., prof. S.V. Smerichevskoi. Poznan: Wydawnictwo naukowe WSPiA, 382 s*
9. Tkachenko V.H., Bogachyov V.Y. (2011) Klaster v systeme ahromoho proyzvodstva: sushchnost y znachenye v realyzatsii ynnovatsyonnoi polytyky hosudarstva [Clusters in the system of agricultural production: essence and significance in the implementation of the state's innovation policy]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2, s. 183–184.
10. Ukrainski klastery. Stanovlennia ukrainskykh klasteriv [Ukrainian clusters. Formation of Ukrainian clusters]. URL: <https://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/> (accessed 01.10.2020).
11. Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia klasteriv v Ukraini. [On approval of the Concept of creating clusters in Ukraine]. URL: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga012109.html (accessed 01.10.2020).
12. Shchodo derzhavnoi polityky pidtrymky rozvytku ahromykh klasteriv v Ukraini [On the state policy to support the development of agricultural clusters in Ukraine]. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-derzhavnoi-politiki-pidtrimki-rozvitku-agrarnikh-klasteriv-v-ukraini>
13. Tsybalista N.A. (2015) Potensial klasteryzatsii silskoho hospodarstva Lvivskoi oblasti [Potential of agricultural clustering in Lviv region]. *VISNYK ZhDTU*, no. 1(71), s. 151–157.
14. European Cluster Observatory 2016, Cluster programmes in Europe. URL: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/12925> (accessed 01.10.2020).
15. European Commission, EUROPE 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels: EEA/ 2010, p. 28–31.